

Laima Grumadienė

KAIP ĮGYVENDINSIME KALBOS POLITIKĄ

Santrauka

Lietuvos Respublikos Seimas patvirtino Valstybinės lietuvių kalbos komisijos parengtas „Valstybinės kalbos politikos 2003–2008 m. gaires“. Straipsnyje pateikiama samprotavimų šia tema.

Lietuvos kalbų politika ne kartą yra buvusi dvejopa – viena savo valstybės (net ir laikinai prarastos) ir tautos labui, kita – oficialioji – tuometinės valdžios. Išvelgiama tokios politikos apraiškų ir dabar (anglų kalbos ir Europos Sąjungos atžvilgiu).

Dvilypumo esti ir dėl elitinės kalbos, nes, matyt, dar tebegalioja 1936 m. Lietuvių kalbos draugijos užsibrėžtas siekis kurti „idealiąją kalbą“, nors padėtis dabar pasikeitusi, nemaža visuomenės dalis jau yra įvaldžiusi bendrinę kalbą.

Gairėse užsibrėžta didinti kalbos vartotojų pasitikėjimą ir pasididžiavimą savo kalba, nes kalbos politikos įgyvendinimo sėkmė priklauso nuo kalbos prestižo. Straipsnyje kalbama apie kalbos politikos įgyvendinimo būdus šiuolaikinėje demokratėjančioje visuomenėje ir kalbininkų vaidmens suvokimą dabartinėmis sąlygomis, apie tarmių, ypač regioninių, vaidmens didėjimą ugdant tautinę savimonę ir apie bendrinės kalbos santykį su variantais (tarp jų ir tarminiais).

Pabrėžiamas informacinių technologijų vaidmuo bendrinės kalbos ugdymui, naujų priemonių naudojimas mokant kalbos ir puoselėjant jos taisyklingumą, terminų ir kitų kalbos duomenų bankų svarba skleidžiant naujausias žinias ir aktyviai įtraukiant visuomenę į kalbos puoselėjimo darbą.

Rita Miliūnaitė

NENORMINIAI GRAMATIKOS REIŠKINIAI IR JŲ VERTINIMO YPATUMAI

Santrauka

Straipsnyje aptariami nenorminiai gramatikos reiškiniai ir jų vertinimas. Bendra tokių reiškinų ypatybė yra ta, kad jie neatitinka bendrinės kalbos dėsnių, taisyklių ir nėra kodifikuoti kaip bendrinės kalbos normos.

Nenorminius gramatikos reiškinius galima suskirstyti į dvi grupes. Viena – aiškūs ir dideli bendrinės kalbos normų pažeidimai, griežtai taisytinios kalbos klaidos. Dažniausiai tokie reiškiniai iš principo nesutinka su lietuvių kalbos gramatine sistema, išeina už jos ribų. Jų daugiausia atsiranda dėl svetimų kalbų poveikio, taip pat į bendrinės kalbos vartoseną patekus labai siaurai tevartojamų tarmybių.

Antra nenorminių gramatikos reiškinų grupė – menkesni normų pažeidimai, kurie dėl įvairių priežasčių negali būti laikomi didelėmis klaidomis. Paprastai tai tarpiniai, pereinamieji atvejai tarp normos ir klaidos. Svarbiausios jų atsiradimo priežastys – kitų kalbų poveikio skatinami nepageidaujami bendrinės kalbos polinkiai, taip pat savoje kalboje egzistuojantis kai kurių reiškinų požymių (gyva–negyva, abstraktu–konkretu, veikėjas–priemonė ir pan.) neapibrėžtumas. Griežtai negali būti vertinami ir menkai teiširti reiškiniai, taip pat tokie, dėl kurių vertės esama prieštarų nuomonių.

Pranas Kniūkšta

NUO DAIKTAVARDŽIO *VIRŠUS* IKI PRIELINKSNIO *VIRŠ*

Santrauka

Viršijimo reikšme vartojamas prielinksnis *virš* nuo seno laikomas netaisyklingu. Tačiau toks požiūris į jį pamažu keitėsi. Atskiri pasakymai su šiuo prielinksniu (*virš normos, virš jėgų*) prigijo tarmėse, pateikiami kalbos veikaluose. Jį palaiko norminiuose veikaluose įteisintas atitinkamas priešdėlis *virš-*. Prielinksnis *virš* reikšmės ir kilmės ryšiais siejamas su žodžiais, turinčiais šaknį *virš-* (*virš-us, virš-yti*).

Daroma išvada, kad prielinksnis *virš* yra atsiradęs kaip kalbos raidos rezultatas, todėl laikytinas ne kalbos klaida, o šalutiniu normos variantu.

Ramunė Vaskelaitė

NAUDININKAS VEIKSMAŽODINIŲ DAIKTAVARDŽIŲ JUNGINIUOSE

Santrauka

Straipsnyje aptariama, kokiais atvejais veiksmažodžių valdomas galininkas daiktavardiniame junginyje (kilmininko pozicijoje) gali būti keičiamas naudininku. Įžvelgiamos tokios naudininko rinkimosi priežastys: linksnį valdančio veiksmažodinio daiktavardžio atitrūkimas nuo pamatinio žodžio, kilmininko vengimas dėl galimų dviprasmybių ar kilmininko grandinių, negalėjimas vartoti kilmininko dėl to, kad jo pozicija jau būna užimta subjektinio kilmininko. Naudininką gali palaikyti ir sakinio veiksmažodis.

Rasuolė Vladarskienė

ILIATYVO VARTOJIMAS DABARTINĖJE LIETUVIŲ KALBOJE

Santrauka

Remiantis realiosios iliatyvo vartosenos tyrimais, galima konstatuoti, kad iliatyvas yra gyva tarminė forma, aktyviai vartojama ne tik buitinėje kalboje, bet ir tam tikrose bendrinės kalbos srityse. Jo vartoseną riboja sintaksiniai ryšiai ir vartojimo sritis. Vartojamas tik kai kurių žodžių iliatyvas – tai panašiau į susidariusių štamų plitimą, o ne vien į tarminės kalbos įtaką. Jei posakis su iliatyvu būdingas administracinei kalbai, jis dažnas ir kitose bendrinės kalbos vartojimo srityse, tačiau tradiciniai tarminiai iliatyvai administracinėje kalboje nevartojami. Administracinės kalbos veiksmažodžių iliatyvas labai būdingas publicistikai.

Viena iš priežasčių, kodėl iliatyvas nesitraukia iš bendrinės kalbos, yra kalbos ekonomijos principas. Iliatyvas trumpesnis ir patogesnis už galininko ir prielinksnio *į* konstrukciją.

Pranas Kniūkšta

NAUJAS KODEKSAS, SENOS KALBOS PROBLEMOS

Santrauka

Straipsnyje nagrinėjami *Administracinių teisės pažeidimų kodekso* projekto kalbos dalykai, aktualūs visai teisės kalbai. Teisės dalykai kodekse derinami su kalba, bet ne visada tai vienodai gerai pavyksta. Yra labai ilgų, sunkiai suprantamų sakinių, dažnai mintį painioja kilmininkų eilės, netiksliai vartojami padalyviai.

Pasitaiko ir su kalbos dėsniais nesutinkančių dalykų. Vieni iš jų ypač paplitę teisės kalboje, pvz.: *nusikaltimo sudėtis; įstatymo nežinojimas neatleidžia nuo atsakomybės* ir pan. Straipsnyje siūlomi jų pakaitai. Kiti kalbos trūkumai yra individualūs arba paimti iš būtinės vartosenos.

Nagrinėjama jungtukų vartoseną, nurodoma, kokiais atvejais kuriuos jungtukus vartoti, o kada jie netinka, pavyzdžiui, nustatant skirtingas baudas fiziniams ir juridiniams asmenims negalima jų visais atvejais jungti jungtuku *ir*, nes minėti asmenys ne visada baudžiami kartu.

Elena Valiulytė

PRIEDAS (PRIEDO) IR PRIDŪRIMO SANTYKIS

Santrauka

Straipsnyje aprašoma daiktavardžio *priedas* kilmininko (*priedo*) vartoseną su tranzityviniais veiksmažodžiais šalia galininko veiksmo motyvui žymėti, taip pat raštuose pasitaikanti neteiktina bendrinei kalbai formos *priedo* vartoseną įterpiniumi pridūrimui reikšti (vietoj įterpinio *be to*).

Marija Razmukaitė

BŪDVARDŽIO AUKŠTAS, AUKŠTA ĮVARDŽIUOTINĖS FORMOS VIETOVARDŽIUOSE

Santrauka

Straipsnyje apžvelgiamos ir aptariamąs iš būdvardžio *aukštas, aukšta* įvardžiuotinių formų kilusios vietovardžių lytys, jų galūnių variantų įvairovė ir paplitimas Lietuvoje.

Vitas Labutis

NAUJO KALBOS PATARIMŲ LEIDINIO UŽSILAUKUS

Santrauka

Naujo kalbos patarimų leidinio rengimas labai užtruko. Iš pradžių numatytas trečiasis „Kalbos praktikos patarimų“ leidimas virto nauju „Kalbos patarimų“ leidiniu, rengiamu iš esmės kita tvarka ir daugeliu atvejų kitokiais principais. Iš parengtų ir jau leidžiamų bandomųjų gramatikai skirtų „Kalbos patarimų“ knygelių išryškėjo polinkis leidinį pernelyg suakademinti, perkrauti įvairiomis smulkmenomis (ypač tarmybėmis), gausinti kalbos taisyklių ir jų išimčių, jas dėstyti pasitelkus simbolius ir schemas. Tai

kelia susirūpinimą, ar naujasis leidinys bus visuomenei suprantamas, ar nebus per sunku juo naudotis. Rengiant galutinį jo variantą pravartu būtų daryti griežtesnę aptariamųjų dalykų atranką, mažiau viską detalizuoti, ką ne ką prastinti.

Rūta Marcinkevičienė

SANTRUMPOS – AKRONIMAI – NAUJI ŽODŽIAI

Santrauka

Straipsnyje svarstomos problemos, kylančios apibrėžiant akronimus teoriniuose lietuvių ir anglų kalbų šaltiniuose. Atkreipiamas dėmesys į skirtingus lietuviškuose šaltiniuose pateikiamų akronimų apibrėžimus, pateikiama diskutuotinų pavyzdžių, siūloma akronimo sąvoką išplėsti. Autorė teigia, kad akronimai turėtų būti suprantami kaip specifiniai žodžiai, reikėtų atsižvelgti į jų skolinimosi, vertimo ypatumus, skaitymo patogumą.

Jurgita Mikelionienė

DŪRINIAI SU DĖMENIU *SAVI-*

Santrauka

Straipsnyje kalbama apie dūrinius ir vedinius su įvardiniu dėmeniu *savi-*. Duomenys iš VDU tekstyno rodo, kad šalia reguliariai vartojamų sudurtinių būdvardžių ar daiktavardžių, kurių pirmasis dėmuo yra *savi-*, o antrasis – veiksmožodinis ar daiktavardinis dėmuo, daugėja dirbtinių ar paprasčiausiai perteklinių šio tipo žodžių. Autorė teigia, kad reikia vengti hibridų ir dūrinių bei vedinių su priesaga arba su priesaga ir priešdėliu bei sangražos afiksu. Tokiais žodžiais nereikėtų keisti įprastų konstrukcijų ar sangražinių veiksmožodžių.

Agnė Bielinskienė

IŠ JUNGtukų *BET* IR *O* VARTosenos

Santrauka

Lietuvių kalbos jungtukai *bet* ir *o* reiškia gretinimą ir priešinimą. Sujungiamosiose daiktavardinėse konstrukcijose jie patenka į samplaikas su dalelytėmis. Jungtukas *bet* su dalelytėmis *ne* ir *tik* sudaro uždara sujungimo konstrukciją *ne tik... bet ir*. Tokia jungtukų samplaika dažniausiai rodo gretinamąjį santykį. Jungtukai *bet* ir *o* su dalelyte *ne* (*ne... o* ir *ne... bet*) reiškia dėmenų priešinimą.

Algirdas Malakauskas

ĮVARDŽIUOTINIŲ VEIKIAMŪJŲ ESAMOJO LAIKO

DALYVIŲ KIRČIAVIMAS

Santrauka

Straipsnyje aptariamas įvardžiuotinių veikiamosios rūšies esamojo laiko dalyvių kirčiavimas akademinuose bei mokomuosiuose leidiniuose ir daroma išvada, kad tokie dalyviai prestižinėje kalboje kirčiuotini pastoviai (*tikintysis, tikinčioji; tikintieji, tikinčiosios*). Norminiu laikytinas ir tokių dalyvių vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko kirčiavimas galūnėje, pvz.: *tikintysis* (šalia *tikintysis*), *kalbantysis* (šalia *kabantysis*), o kitos vienaskaitos ir daugiskaitos formos bendrinėje kalboje kirčiuotinos kamiene (šaknyje arba priesagoje).

Asta Kazlauskienė

DŪRINIŲ KIRČIAVIMO GRETYBĖS STUDENTŲ KALBOJE

Santrauka

Straipsnyje analizuojami 126 daiktavardžių dūriniai ir 15 būdvardžių dūrinių. Eksperimente dalyvavo 40 Vytauto Didžiojo universiteto studentų lituanistų. Jie beveik tris kartus dažniau rinkosi kirčiuoti antrąjį DLKŽ pateikto dūrinio variantą, pirmenybė pirmajam variantui buvo teikiama kirčiuojant tik dvidešimt žodžių. Dažniausiai kirčiuojami arčiau sandūros esantys skiemenys.

Regina Kvašytė

LATVIJOS VIETOVARDŽIAI LIETUVOS SPAUDOJE

Santrauka

Kalbos praktikoje susiduriama su didele kitų kalbų tikrinių vardų – asmenvardžių, vietovardžių, simbolinių pavadinimų ir kt. – rašymo įvairove. Apžvelgus Lietuvos spaudoje vartojamų Latvijos vietovardžių (etnografinių regionų, miestų, upių ir ežerų) pavadinimus matyti, jog daugiausia problemų kyla dėl perteikimo taisyklių nepaisymo. Nelengva sulietuvinti vietovardžių galūnes – parinkti tinkamą galūnę bei giminę (tai ypač svarbu, kai reikia tikrinį vardą linksniuoti). Latvijos vietovardžių paplitimas Lietuvos spaudoje nėra vienodas – didelių miestų ar upių pavadinimai žymiai dažnesni nei smulkesnių objektų. Kuo mažiau pavadinimas žinomas, tuo labiau tikėtina, kad jo perteikimas sukels tam tikrų sunkumų, nes jis nėra nusistovėjęs ir neturi tradicijų.

Gintautas Akelaitis

KALBOS MADA KAIP REIŠKINYS

Santrauka

Kalbos mada – tai toks kalbos elemento (dažniausiai tam tikros žodžio formos,

rečiau – posakio) vartojimo nebūdinga reikšme staigus, paprastai neilgalaikis suintensyvėjimas. Kalbos mados reiškiniai yra nesisteminiai, jie priklauso kalbėjimo sferai. Kaip sąvoka, *kalbos mada* yra tos pačios eilės kaip *kalkės, klišės, stereotipo, šablono, štampos, trafareto* sąvokos. Kalbos mados elementai priklauso įvairiems kalbos lygmenims, bet daugiausia yra leksinių: *atributas; geras, skaidrus, teisingas; praktiškai, realiai, stipriai* ir pan. Iš formų dabar madinga abstrakčiųjų daiktavardžių daugiskaita, taip pat daugelis pertarų, ypač – *ta prasme*.

Kalbos mados elementų vartojimas žeidžia bendrąją kalbos normą – daugelis madingųjų elementų yra arba vartojami nebūdinga reikšme, arba beprasmiški. Kalbos mados elementai žeidžia ir iškalbos normas – rodo nejautrumą kalbos ištekliams, reikšmės ir prasmės atspalviams, mažina individualumo išraišką.

Irena Smetonienė

TROPAI IR OKAZINIAI DARINIAI REKLAMOS TEKSTUOSE

Santrauka

Reklama Lietuvoje tebėra naujas, neištyrinėtas reiškinys, nenustatytos jos ribos ir kalbos reikalavimai. Reklamoje absoliutinama poveikio funkcija, kurią geriausiai realizuoja okaziniai dariniai ir neįprasti tropai. Tai, kas žodžių darybos teorijos specialistų buvo nagrinėjama kaip atskiri atvejai tam tikro stiliaus kūrinuose, šiandien tampa beveik kasdienybe.

Regina Koženiauskienė

DĖL AUTORITETO IR GARSENYBĖS SĄVOKŲ VARTOSENOS ŽINIASKLAIDOJE

Santrauka

Pastaraisiais metais Lietuvos žiniasklaidoje pastebimas pavojingas prestižinių žodžių nuvertinimas, teigiamų ir neigiamų prasmų sumaišymas: tomis pačiomis teigiamos reikšmės sąvokomis *autoritetas, garsenybė, įžymybė* vadinami ir garbūs žmonės, ir didžiausi nusikaltėliai. Tai pirmiausia susiję su mūsų epochos kultūros vertybių sistema, su tuo, kaip mąstoma, kaip visuomenė orientuojama moralinių vertybių atžvilgiu. Žiniasklaidai, kaip niekam kitam, tenka atsakingos prestižinės kalbos vartotojo ir pagrindinio orientuotojo pareigos.

Vilija Celiešienė

AKADEMINIO JAUNIMO KALBOS KULTŪRA

Santrauka

Studentų spaudoje ir magistrantų darbuose pastebėta daug kalbos klaidų: net įtrauktų į didžiųjų klaidų sąrašą, prasto vertimo iš anglų kalbos, nemokėjimo suformuluoti lietuviško sakinio, tarptautinių žodžių reikšmių nežinojimo, logikos ir kt. Studentų kalbą būtina gerinti. Tam didelės įtakos turi visa aukštosios mokyklos aplinka (kalbos kultūros paskaitos ir pratybos, akademinės bendruomenės požiūris į kalbą, universiteto leidinių, skelbimų bei kitų viešųjų raštų kalba ir t. t.).